

Boendets mönster och meningar: En urban yrkesgrupps boendeförhållanden under 1700-talets andra hälft

Maria Ågren

Inledning

Var och hur man bor är en viktig fråga för de flesta människor. Bor vi ensamma eller tillsammans med andra, och vilka är i så fall dessa andra? Är vi rotfasta eller flyttar vi ofta, och i så fall varför? Är vårt boende kanske kopplat till hur vi försörjer oss, till vilka vi är släkt med, eller till hur mycket pengar vi har? Representerar boendet livsstil och status, eller handlar det mest om att bara ha tak över huvudet? Dessa frågor är aktuella i dagens samhällen och var även meningsfulla för människor i det förflutna.

En period som ter sig särskilt intressant i ljuset av dessa frågor är 1700-talets andra hälft. Dag Lindström har visat att de urbana boendemönstren förändrades kraftigt i Sverige under denna tid. Hushållen i Linköping blev till exempel allt mindre. Dessutom motsvarade de allt mer sällan den antagna normen, nämligen att hushållet skulle förestås av ett gift par. Ett hushåll kunde nu vara sammansatt på en mängd olika sätt och till exempel bestå av flera ensamstående men sammanboende personer. I städerna hyrde allt fler människor sina bostäder och dessa kunde vara mycket små. Lindström påpekar att dåtidens kyrkliga och fiskala ämbetsmän uppenbarligen hade svårt att avgöra vad som skulle anses vara ett hushåll, en observation som styrker tesen att boendemönstren var i snabb förändring.¹

Förändringar i hushållsstruktur och boendemönster gör också att tidigare antaganden om arbetets organisering måste revideras. I 1700-talets stadsmiljöer var det långt ifrån självklart att människor som bodde tillsammans i hushåll också

¹ Dag Lindström, "Families and Households, Tenants and Lodgers: Cohabitation in an Early Modern Swedish Town, Linköping 1750–1800", *Journal of Family History* 45:2 (2020) s. 228–249.

arbetade tillsammans. I fallet Linköping ges många exempel på människor som försörjde sig på helt olika sätt, och som egentligen bara verkar ha förenats av att de hade samma adress: en plats dit de varje kväll återvände, främst för att sova. Kopplingen mellan boende, hushållstillhörighet och arbete verkar alltså ha varit uppluckrad i städerna under denna tid och en avgörande faktor var om det fanns försörjningsresurser kopplade till bopplatsen och hushållet. Tillgång till jord skapade fortfarande vissa förutsättningar för gemensamt och självständigt organiserat arbete men inte ens i landsbygdsmiljöer kan det tas för givet att hushållet, de som bodde tillsammans, utgjorde en arbetsgemenskap.²

Syfte, frågeställningar och tidigare forskning

Det kan vara intressant att i stället vända på frågan och diskutera i vad mån människor som vi vet faktiskt arbetade tillsammans och med samma sak *just därför* bodde tillsammans eller i alla fall nära varandra. Sökte sig människor till platser och byggnader där de hade arbetskamrater och i så fall varför? Artikeln utgår ifrån den enkla empiriska observationen att svenska tulltjänstemän och deras familjer ofta verkar ha bott i närheten av varandra och nära sin arbetsplats under tidigmodern tid. Artikelns första fråga gäller huruvida intrycket stämmer och om det går att precisera det vaga uttrycket ”ofta bodde i närheten av varandra”. Artikelns andra fråga gäller varför tullarnas boendemönster såg ut som det gjorde. Säger det något om deras arbetssituation – och i så fall vad – eller ligger helt andra orsaker bakom mönstret? Undersökningen av tulltjänstemännens boende är en fallstudie vars syfte är att på ett mer generellt plan problematisera hur olika yrkesgrupper valde att bosätta sig i tidigmoderna svenska städer. Tidigare forskning på området är begränsad. Förutom Lindströms redan nämnda artikel finns det anledning att särskilt nämna Ruth Hedlunds studie av det sena 1600-talets Västerås och Lars Edgrens studie av 1700-talets Malmö. Hedlund påvisade att Västerås var segregerat och förklarade detta med hänvisning till tidens stadsplaneringsprojekt och till sociala attityder. Edgren använde boendemönstren i Malmö för att diskutera ståndssamhällets faktiska sociala ordning. I den löpande analysen återkommer jag till vissa av Hedlunds och Edgrens resultat.

Som studieobjekt har ett antal tullare verksamma i Västerås och Askersund valts. Dessa tulltjänstemän hade ansvar för den så kallade lilla tullen (lanttullen); det fanns en särskild organisation för bevakning av sjötullen men dess tjänstemän behandlas inte här. Det finns flera skäl att använda just tulltjänstemän som fokus i en studie av kopplingen mellan arbete och boende. Tulltjänstemän var en yrkesgrupp som, liksom i många andra länder, fanns i alla städer. De spelade en central roll inom statsadministrationen eftersom de hade hand om en viktig del av

² Dag Lindström, Rosemarie Fiebranz, Jonas Lindström, Jan Mispelaere & Göran Rydén, ”Working Together”, i Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017).

skatteuppbörden. Samtidigt var de något av ”outsiders”: de ingick inte i något av de fyra stånden, de flyttade ofta och var inte sällan illa sedda av lokalbefolkningen. Detta gör det intressant att undersöka hur de bodde.

Tulladministrationen förkroppsligades av en tullinspektör, ett antal tullskrivare och ännu fler besökare (eller visitörer som de också kallades). ”Tullnär” är en lite äldre beteckning på den som förestår tullen i en stad och torde kunna jämföras med tullinspektör. Det förelåg stora löneskillnader mellan dessa olika befattningar (mer om detta nedan) och det är också uppenbart att kunskapskraven såg olika ut. En tullinspektör måste ha gott grepp om ekonomi och regelverk, medan tullskrivare måste kunna räkna rätt och skriva väl med prydlig handstil. Kraven på besökare var lägre liksom deras löner; deras främsta arbetsuppgift bestod i att bevaka tullstaket och på olika sätt kontrollera människors rörelser i rummet.³ Det är främst bland besökare som man på 1700-talet hittar exempel på mångsyssleri, något som kan ha varit mer utbrett på 1600-talet. Av folkbokföringen i Vadstena framgår till exempel hur en och samma person ibland kunde registreras som tullare och ibland som bakare, byggningsman och före detta mönsterskrivare, en variation som signalerar mångsyssleri.⁴ Under den här aktuella tiden – 1700-talets andra hälft – måste besökarna betraktas som medlemmar av den framväxande arbetarklassen.

De två städerna var olika stora, vilket avspeglar sig i tullorganisationernas storlek. Askersund hade uppskattningsvis 650 invånare på 1770-talet och här fanns som regel fem tulltjänstemän vid en och samma tidpunkt. Samtidigt hade Västerås ungefär 2 500 invånare och där fanns cirka 18 tulltjänstemän.⁵ Att Askersund var mindre gör att det varit lättare att hitta relevant information om stadens tullare. I Västerås fanns det fler tullare vid en och samma tidpunkt och dessutom verkar omsättningen ha varit större, möjligen på grund av närheten till Stockholm som hade en omfattande tulladministration med stort behov av folk. Bortfallet av information är därför något större för Västerås.⁶

³ Maria Ågren, ”En tullares liv. Sociala praktiker i den tidigmoderna statens utkanter”, i Maria Wallenberg Bondesson, Orsi Husz, Janken Myrdal & Mattias Tydén (red.), *Människans kunskap och kunskapen om människan: En gränslös historia* (Lund 2012) s. 83–95; Maria Ågren, *The State as Master: Gender, state formation and commercialization in urban Sweden, 1650–1780* (Manchester 2017). Se även Anna Knutsson, *Shadow Economies in the Globalizing World: Smuggling in Scandinavia, 1766–1806* (London 2023), som främst fokuserar på smuggling men där tulladministrationen spelar en viktig roll.

⁴ Claes Westling, *Småstadens dynamik: Skänninges och Vadstenas befolkning och kontaktfält ca 1630–1660* (Linköping 2002) s. 172, exemplet Hans Tomasson Krijik.

⁵ Befolkningsstalen kommer från Sven Lilja, *Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Historisk tätortsstatistik del 2* (Stockholm 1996). Storleken på tullbemanningen kommer från Äldre centrala tullarkiv 1671–1824, Överdirektören vid landtullen 3 E 3, Personella berättelser. Riksarkivet i Stockholm.

⁶ Detta gäller Tabell 2.

Källor, metod och urval

Den kvantitativa delen av studien bygger på en grupp om sammanlagt 64 tullare som levde i Askersund och Västerås under den andra hälften av 1700-talet. Materialet från de två städerna ser lite olika ut. För Askersunds del går det att i husförhörslängderna följa var samtliga tullare bodde från 1756 till 1805.⁷ Det finns även en lite mer översiktlig karta från 1783. För Västerås del finns det någorlunda jämförbara husförhörslängder från åren 1739 till 1774,⁸ medan längderna närmare år 1800 inte tillåter några slutsatser om boende eftersom de inte är uppställda kvartervis utan efter yrke och stånd.⁹ För Västerås finns å andra sidan en mycket detaljerad karta och kartbeskrivning från 1751,¹⁰ samt några enstaka mantalsuppgifter som ger belägg för var tulltjänstemän bodde.¹¹ Husförhörslängderna, kartorna och kartbeskrivningen utgör huvudmaterial för den här studien.

Även om källmaterialet bitvis är fragmentariskt så styrker de olika materialtyperna varandra. Husförhörslängden för Västerås 1739–1755 upplyser till exempel om att tullskrivare Olof Widström bodde i fastighet nummer 51, norra kvarteret, och kartan visar att den fastigheten låg alldeles intill den östra tullen. Kartan upplyser dessutom om att Widström uppenbarligen flyttade till fastigheten nummer 68, södra kvarteret, efter att han upphört att arbeta som tullare. Även denna fastighet låg nära östra tullen. Det går alltså att sluta sig till att Widström bodde nära sin arbetsplats och även, visar det sig, nära tre andra tulltjänstemän.¹² Av mantalsuppgiften får vi dessutom veta att han betalade skatt för en piga, en dal-karl (som ersatte hans förrymde dräng) och sin dotter. Det framkommer även att han, som var född 1685, enligt egen utsago förlorat allt hår under sin krigstjänst och därför behövde bära peruk.¹³ Informationen om tullarna och deras hushåll är inte alltid så rik som i detta fall, men poängen är att i flera fall ger olika källor samstämmig information om boende.¹⁴

Huvudmaterialet har kompletterats med de så kallade Personella berättelserna, som finns bevarade i de äldre centrala tullarkiven.¹⁵ Här finns uppgifter om

⁷ Askersunds stadsförsamling A I:1 (1756–1772), A I:2 (1781–1791), A I:3 (1791–1795), A I:4 (1796–1800), A I:5 (1801–1805). Studerade via Arkiv Digital.

⁸ Västerås Domkyrkoförsamling A I a:3 (1739–1755), A I a:4 (1755–1774). Studerade via Arkiv Digital.

⁹ Västerås Domkyrkoförsamling A I:a 8, 9 och 10. Studerade via Arkiv Digital.

¹⁰ G. G. Hollstens karta och kartbeskrivning 1751, förvarad vid Västerås Stadsarkiv. Jag tackar IT-arkivarie Johan Andersson för hans hjälp med att hitta karta och kartbeskrivning.

¹¹ Mantalsuppgifter för Västerås 1743–1753 samt 1811 finns registrerade i databasen GaW. Mantalsuppgifternas användbarhet som källa till arbete diskuteras i Benny Jacobsson, Karin Hassan Jansson & Sarah Vorminder, ”Mantalslängder och mantalsuppgifter”, i Jonas Lindström (red.), *Fantastiska verb. Hur man fångar uppgifter om kön och arbete, Västmanland 1720–1880*. (Uppsala 2021) s. 73–96.

¹² Abraham Barck, Jacob Jacobsson och Lars Westman.

¹³ Databasen GaW fall 16234.

¹⁴ Ytterligare ett exempel gäller besökare/visitör Johan Fernström som enligt såväl husförhörslängden 1755–1774 som Hollstens kartbeskrivning bodde i fastigheten nr 99, norra kvarteret.

¹⁵ Finns i digital form med register för vissa år. Äldre centrala tullarkiv 1671–1824, Överdirektören vid landtullen 3 E 3, Personella berättelser. Riksarkivet i Stockholm.

tulltjänstemännens ålder, födelseort, tidigare tjänstgöring samt kunskaper och uppförande. För den mer kvalitativa delen av studien har även vissa rättsprotokoll från Västerås använts. Dessa protokoll säger inte något om tullarnas boende men kan däremot kasta ljus över konkreta situationer i deras arbetsliv, situationer som i sin tur kan bidra till att förklara deras boende.¹⁶ I tillägg till den systematiska studien av dessa 64 tullare och deras familjer kommer jag att mer anekdotiskt hänvisa till tullare verksamma i andra svenska städer, bland annat i Örebro.

Studien bygger inte på samtliga tullare som var verksamma i städerna under den aktuella tiden utan på ett urval. De 64 män som tagits med har valts utifrån principen att de uppenbarligen var verksamma i staden i fråga under den aktuella perioden och att minst två källor nämner personen i fråga. Det här innebär att om en tullare bara dyker upp en gång i de källor som här använts så har jag inte räknat med honom. Till exempel har en tullskrivare Fogelström i Västerås inte tagits med eftersom jag bara hittat att han omnämns en gång. Av detta belägg framgår dock att han då bodde vid östra tullstugan, att han bodde nära andra tullare, och att han efter en tid utflyttade till Lінде.¹⁷ Konsekvensen av principen blir att de tal som anges nedan rörande boende och, särskilt, mobilitet måste uppfattas som minimala. Det är med andra ord troligt att fler tullare än vad som här anges faktiskt bodde nära kollegor och nära sina arbetsplatser, och mycket troligt att fler tullare än vad som här anges flyttade in och ut ur staden. För att en longitudinell studie av detta slag ska vara hanterlig och inte leda till oändliga efterforskningar efter ytterligare information om enstaka individer är urvalsprincipen nödvändig.

En annan typ av avgränsning gäller hur man i praktiken ska skilja mellan dem som bodde nära andra tullare och dem som inte gjorde det. Här har jag utgått ifrån det pragmatiska antagandet att personer som står upptagna på samma sida i husförhörslängden bodde nära varandra.¹⁸ Det är svårt att tänka sig någon annan förklaring till varför prästen, eller den som i hans ställe förde husförhörslängden, valde att skriva in en person på en specifik sida och inte på någon annan. Det är därmed inte sagt att de ingick i samma hushåll; vi vet sällan exakt vad det betyder att de bodde nära varandra. Men som redan nämnts så tyder jämförelser mellan olika källor på att närhet i husförhörslängden faktiskt motsvarade närhet i rummet, och att man därför kan använda husförhörslängdens information för att uttala sig om boende.

En tredje typ av avgränsning gäller hur man ska skilja mellan dem som bodde nära en tullplats och dem som inte gjorde det. Som att ”bo nära tullhus” har jag räknat fall där det uttryckligen står att tullarna bodde vid eller i tullhuset, exempelvis ”i brotullsstugan” och ”vid norra tullhuset” för Askersunds del respektive vid ”västra tullstugan” och ”kvarntullstugan” för Västerås del. Jag har även räknat med de fall där man med hjälp av 1751 års karta över Västerås kan sluta sig till

¹⁶ Accisrättens respektive kämnärsrättens i Västerås arkiv, Uppsala Landsarkiv. Delar av dessa material har registrerats i databasen GaW. Askersunds accisrätts arkiv finns på Riksarkivet i Uppsala, men har inte genomgått.

¹⁷ Husförhörslängd för Västerås Domkyrkoförsamling 1739–55, 91. Studerad via Arkiv Digital.

¹⁸ Jfr Lindström (2020) om Peter Lasletts metod som påminner om den jag använt.

att hemadressen var nära en tull. Till exempel så låg den så kallade Gamla tullen i Västerås invid Bergslagsvägen på tomt nummer 57 (västra kvarteret). Av kartan framgår att fastigheterna nummer 51 och 53 låg mitt emot nummer 57 och att det bodde tullare där vet vi tack vare kartbeskrivningen och husförhörlängderna. Dessa personer har således räknats som att de bodde nära en tullplats.

Var bodde tulltjänstemännen?

Tabell 1 ger en uppfattning om hur många av de 64 tulltjänstemännen som bodde i närheten av sina kollegor, nämligen 52 av 64 eller 81 procent. Skillnaden mellan de båda städerna är försumbar. Det var uppenbarligen vanligt att tulltjänstemän bodde nära sina kollegor. Det har även varit möjligt att uppskatta hur många som bodde nära ett tullhus, nämligen 32 av 64 eller 50 procent. Jag vill åter betona att dessa uppskattningar förmodligen är i underkant.

I sin studie av det sena 1600-talets Västerås diskuterar Ruth Hedlund boendemönster och påvisar bland annat att stadens lärare bodde nära varandra och nära domkyrkan och gymnasiet. Men i lärarnas fall berodde detta mönster på att de hade tjänstebostäder, vilket i sin tur hängde samma med hur staden hade planerats på 1620-talet.¹⁹ Tulltjänstemännen hade inte särskilda tjänstebostäder, så vi kan inte förklara deras boendemönster på detta sätt. Att en stor andel av dem likväl bodde i närheten av kollegor och att ungefär hälften bodde i eller nära ett tullhus måste alltså ha haft andra orsaker. Var det så att *alla* tullare egentligen behövde bo nära tullar och tullhus, helt enkelt därför att en central del av deras arbete bestod i att bevaka att de som reste in och ut ur städerna betalade tull som de skulle och inte smugglade in varor, trots tullstaket och förbud? Den avgörande faktorn bakom deras boendemönster skulle i så fall vara de yrkeskrav som ställdes på dem, snarare än en personlig önskan att bo nära sina likar.

Mycket talar för att yrkeskraven hade betydelse. Om tulltjänstemännens boende *enbart* hade styrts av en önskan att få bo tillsammans med sina likar så skulle man förvänta sig att de samlades inom ett begränsat område i staden, i ett sorts tullar-ghetto. Så var det inte: de bodde istället i ett antal olika områden, och antalet områden återspeglade ungefär hur många ingångar/tullar det fanns i staden. I Askersund fanns det ett nordligt tullhus kring vilket några tullare bodde, och på samma vis ett östligt tullhus och ett tullhus vid Sundsbron, båda med sina närboende tjänstemän. I Västerås bodde det tullare i västra, norra och södra kvarteren, och mycket riktigt fanns det en västlig tull (vid Oxbacken), två nordliga tullar (Kvarntullen och Gåsmyrstullen), två tullar i sydost (Östra tullen och Gamla tullen) samt Sjötullen mot Mälaren. Det fanns tullare som bodde nära alla dessa punkter och förmodligen gjorde det just för att kunna bevaka tullplatserna (se Figur 1 och Figur 2). Men det fanns också många – hälften i urvalet – som *inte*

¹⁹ Ruth Hedlund, *Västerås befolkning vid slutet av 1600-talet. En socialhistorisk studie* (Uppsala 1980) s. 185 och fig. 9b.

bodde alldeles i närheten av en tullplats. Ett exempel är fastigheten nummer 106, västra kvarteret i Västerås, där tullinspektör Forsman bodde tillsammans med tre andra tullare. Fastigheten låg vid Stora gatan nära Svartån, på ett visst avstånd från samtliga tullplatser. Det verkar sannolikt att det just för en tullinspektör var särskilt bra att bo ungefär mitt i staden. På så vis kunde han lätt övervaka trafiken till och arbetet vid alla stadens ingångar.

Även om en viktig delförklaring till boendemönstret alltså tycks ligga i yrkets krav på närvaro vid tullplatserna och, i Västerås fall, järnvågen, behövs det andra förklaringsfaktorer för att förstå boendemönstrets detaljer. Det är en sak att behöva bo i ett visst område, en annan sak hur man sedan praktiskt löser boende-frågan. Nästa avsnitt kommer att behandla denna problematik och då kommer vi tillbaka till det faktum att tulltjänstemännen utgjorde en särskild grupp i samhället som av flera skäl kunde vilja bo nära varandra.

Tabell 1. Tulltjänstemännens boende. Askersund och Västerås, 1700-talets andra hälft.

Stad	Bor nära eller i tullhus	Bor nära andra tulltjänstemän	Totalt antal tulltjänstemän i studien
Askersund	17	27	32
Västerås	15	25	32
Summa	32	52	64
Procent	50	81	

Källa: Askersunds stadsförsamling, husförhörslängder 1756 till 1805 (fem volymer); Västerås Domkyrkoförsamling, husförhörslängder 1739 till 1774 (två volymer); karta och kartbeskrivning för Västerås 1751 av lantmätare G. G. Hollsten; mantalsuppgifter för Västerås 1743 till 1753 studerade via databasen GaW. Kommentar: Det förekom att tullare flyttade inom staden. För att räknas med bland dem som bodde nära ett tullhus har det räckt om personen i fråga gjorde det vid minst en tidpunkt. Samma princip gäller för kolumnen "Bor nära andra tulltjänstemän". För en fullständig lista över tulltjänstemännens namn, se Bilaga 1.

Figur 1: Kvarntullen i Västerås. Utsnitt ur G. G. Hollstens karta 1751. Källa: Västerås Stadsarkiv. Fastigheten nr 116 i norra kvarteret var tullgårdstomt. I fastigheterna nr 112 och 114 bodde det tulltjänstemän.

Figur 2. Sjötullen i Askersund. Utsnitt ur Eric Nybergs karta 1783. Källa: Historiska kartor. Sjötullen låg i hus 10. I södra väderkvarnskvarteret (kvarter O) bodde det tulltjänstemän.

Varför bodde man där man bodde?

En viktig omständighet för att förstå tulltjänstemännens boendemönster var att de ofta flyttade från en anställning i en stad till en annan anställning i en annan stad. Bakom denna rörlighet låg inte alltid egna val utan det handlade snarare om att deras arbetsgivare helt enkelt ålade dem att flytta, något som i tullmyndigheternas handlingar kunde uttryckas som att tullaren blev ”transporterad”.²⁰ Det har antagits att det bakom denna statliga politik fanns en önskan att förhindra att tullarna blev alltför goda vänner med lokalbefolkningen som skulle beskattas.²¹ I de äldre tullarkivens Personella berättelser ges oräkneliga exempel på deras kringflackande liv. Några fall från Västerås belyser förhållandet. Carl Henrik Ammurin

²⁰ Se till exempel Personella berättelser 1748, 144, Abraham Barck. Riksarkivet i Stockholm.

²¹ Ågren (2017) s. 94.

var till exempel född i Skåne 1733 och blev vid 22 års ålder besökare i Hedemora. Sex år senare, 1761, blev han vaktmästare i Örebro, 1764 vaktmästare i Västerås och 1765 tullskrivare i samma stad.²² Och det fanns fler tullskrivare i Västerås som hade flyttat långt. Olof Wallberg och Moses Lund kom båda ursprungligen från Jämtland och Henrik Groth kom från Nyland i Finland.

Tabell 2 visar vad vi kan säga om just dessa 64 tulltjänstemäns mobilitet. Genom att kombinera uppgifter från husförhörslängderna och från de Personella berättelserna kan vi slå fast att minst 41 av de 64 tjänstemännen, eller 64 procent, hade flyttat in till staden ifråga. Om de övriga 36 procenten vet vi att sex personer var födda i den stad där de var verksamma (alla i Askersund), men för Västerås är födelseorten i tretton fall okänd. Här kan det alltså finnas fler flyttare och, som redan påpekats, det är i själva verket sannolikt att flyttarna var fler. Jag har i en annan studie, byggd enbart på Personella berättelser för år 1748, visat att detta år arbetade ungefär 10 procent av Sveriges samtliga tullare i den stad där de var födda.²³ I den studien var det inget bortfall alls. I den här studien följer jag istället ett antal utvalda tullare över tid, vilket gör det mycket svårare att hitta information om samtliga. In- och utflyttningar verkar inte ha registrerats konsekvent i de aktuella husförhörslängderna och det finns luckor i de Personella berättelserna. Den slutsats vi kan dra är ändå att minst 64 procent av de utvalda personerna *inte* var födda i staden där de arbetade utan hade flyttat in vid någon tidpunkt. De var i någon mening främlingar.

Tabell 2. Tulltjänstemännens mobilitet. Askersund och Västerås, 1700-talets andra hälft

Stad	Inflyttade	Födda i staden	Okända	Totalt antal tulltjänstemän i studien
Askersund	22	6	4	32
Västerås	19	0	13	32
Summa	41	6	17	64

Källa: Askersunds stadsförsamling, husförhörslängder 1756 till 1805 (fem volymer); Västerås Domkyrkoförsamling, husförhörslängder 1739 till 1774 (två volymer); Personella berättelser 1748, 1765 och 1773.

Tullarnas mobilitet måste ha inneburit att många saknade släktingar i den urbana miljön där de verkade. Det ligger därför nära till hands att tro att de som nyanlända tenderade att söka sig till andra tullare, helt enkelt för att de hade något – sitt arbete – gemensamt. I materialet från Askersund finns flera fall som tyder på att sådana överväganden kan ha legat bakom val av boende. Besökarna Karl Moberg Adamsson och Anders Bromander Gabrielsson kom båda två från Motala och kan därför ha känt varandra innan de hamnade i Askersund där de bodde i gården nummer 74. I samma gård bodde så småningom även extra besökare

²² Personella berättelser 1765, 243. Riksarkivet i Stockholm.

²³ Ågren (2017) s. 95.

Christoffer Rungren från Hammar. Innan han flyttade in i nummer 74 hade Rungren uppenbarligen hyrt rum i stadens fattighus. Besökarna Per Wibom Henriks-son och Isak Karström var också inflyttade till Askersund, den ene från Motala och den andre från Gränna. De bodde båda nära den östra tullen. Även i Västerås ser vi flera inflyttade tullare som verkar ha bott nära varandra. Visitörerna Jan Wittberg och Carl Adam Widman kom ursprungligen från Lund respektive Stockholm. I husförhörslängden står de upptagna på samma sida och bodde sannolikt nära varandra. Visitören Lars Beckelund och tullvaktmästare Olof Sellström hade båda två flyttat in till Västerås år 1758 från Vänersborg respektive Stockholm. Med sina hustrur står de upptagna på samma sida i husförhörslängden, och det faktum att de hade flyttat in till Västerås samma år gör det särskilt troligt att de som nyanlända hade samordnat sitt bostadssökande. Familjerna flyttade sedan båda två till Stockholm, Beckelunds efter ett år och Sellströms efter tre. På en annan sida i längden stod tullnärerna Olof Wallberg och Lars Engwall upptagna och de bodde alltså sannolikt nära varandra. De hade flyttat in från Gävle respektive Nyköping.

Även bland dem som, såvitt vi känner till, inte hade flyttat in till staden, förekom det att man bodde nära varandra. I Askersund hade besökarna Karl Berg och Sven Vennerberg båda bott ”uppe i bergen” eller ”uppe i väderkvarnsbergen” enligt husförhörslängden för 1756 till 1772 (se Figur 2). Efter stadsbranden 1776 nämns inte detta område längre, men visitörerna Anders Berg Karlsson och Jonas Wennerberg – med stor sannolikhet söner till Karl Berg och Sven Vennerberg – bodde båda i gården nummer 199. Även bland dem som inte var nyinflyttade fanns det uppenbarligen behov av samarbete och stöd. Att bo på en viss plats kan inte bara ha betytt att ha tak över huvudet. Samarbete och stöd i vardagslivet var sannolikt något som dessa människor associerade med sitt boende.

Ett intressant exempel på detta finner vi i Askersund, där pigan Ingrid Gustawi (född 1724) uppenbarligen var en resurs för tre olika tullarfamiljer mellan vilka det fanns olika släktrationer. Hon var först piga hos tullinspektorn Karl Törnqvist i gård 51, men år 1756 flyttade hon över till den tidigare tullpostinspektorn Georg Vahlenberg i gården nummer 95. Denne var vid tillfället 63 år gammal och förmodligen Törnqvists svärfar. Tre år senare bytte Ingrid plats igen och började arbeta hos familjen Lindblad, som även den hade släktrationer med Vahlenberg och kom att frambringa flera tulltjänstemän. År 1767 gifte Ingrid sig så med den betydligt yngre besökaren Petter Wadström, boende i gården 51 där alltså Karl Törnqvist bodde. År 1771 flyttade paret tillsammans med Karl Törnqvists hushåll till Örebro. Informationen är knapphändig men trots detta får man det definitiva intrycket att Ingrid arbetade i det hushåll inom släktkretsen där hon för tillfället behövdes bäst, och att det sedan ordnades så att hon kunde gifta sig med en äldre tulltjänsteman.²⁴

²⁴ Askersunds stadsförsamling, E:2 (1735–1780), lysnings- och vigsellängd, bild 27: visitören Peter Vadström och huspigan Ingrid Gustafsdotter Fuek gifte sig 15 december 1767. Studerad via Arkiv Digital.

Fallet belyser att det fanns sociala nätverk som säkert var av stor betydelse för hur man klarade vardagen, till exempel hur man såg till att äldre män som Georg Vahlenberg fick hjälp med sina hushållsbestyr. I den ömsesidiga hjälpen ingick att ordna boende. Det kan noteras att innan Petter Wadström flyttade till samma fastighet som Karl Törnqvist så hade han bott i Brotullsstugan i närheten av en skraddarmästare Mattias Lindqvist och dennes hustru; det är möjligt att Wadström, som vid denna tid ännu var ogift, rentav var inneboende hos paret. Även en annan besökare, Karl Berg, dyker upp som någon som bodde nära paret Lindqvist. Det går inte att av det tillgängliga materialet avgöra vad som ligger bakom dessa förhållanden, men man kan fundera på om Berg och Wadström gav varandra tips om att det gick att få tag på bostad hos skraddarparet. Den här typen av hjälp begränsade sig inte till gruppen tullare utan fanns förmodligen inom flera yrkesgrupper.

Intrycket att tullare och tullarfamiljer gärna bodde nära varandra stärks av att tullares änkor ibland bodde nära aktiva tullare eller andra tullaränkor. Här handlar det om strödda exempel som inte håller för kvantifiering men som ändå får en viss vikt i ljuset av de mönster som redan presenterats. I Askersund hittar vi till exempel besökaränkan Kristina Nilsson (född 1723), som står överst på den sida i husförhörslängden där även visitörerna Anders Berg Karlsson och Jonas Wennerberg listas. Det verkar rimligt att tänka sig att de senare hyrde rum hos änkan, eller att de på något annat sätt gynnades av närheten till henne, kanske genom att hon mot betalning lagade deras mat. Även Kristina Nilsson gynnades i så fall av arrangemanget då det gav henne inkomster som bidrog till hennes försörjning. Ett liknande exempel finns i Västerås där tullskrivare Gallijn sägs bo på Glasgatan nummer 251; här står tullskrivare Anders Svedlings änka Catarina Wicander högst upp på sidan.²⁵ Av Svedlings bouppteckning framgår mycket riktigt att han ägde huset i fråga. Wicander var därför med stor sannolikhet hyresvärdinna åt Gallijn.²⁶

Men det finns även tullaränkor som verkar ha varit mindre resursstarka. Ett intressant exempel från Askersund är besökaränkan Kristina Kullberg Sundell (född 1731). Hon bodde först i fastigheten nummer 74, som ägdes av en organist Wis-telin, men sägs på 1780-talet bo vid den norra tullen där hon listas på samma sida som men under tullskrivarna Jonas Sjöstedts och Jakob Löngrens respektive hushåll. Kristina Sundell flyttade sedan och bodde en tid i nummer 205 tillsammans med besökare Anders Bergs änka och ytterligare en änka. På 1790-talet flyttade hon så tillbaka till nummer 74, som nu ägdes av en målare Ditterman från Königsberg, varefter hon flyttade till Stockholm där hennes son hade slagit sig ner. En möjlig förklaring till hennes många byten av bostad är att staden hade brunnit ner år 1776. Under 1780-talet byggdes staden upp igen och nu verkar

²⁵ Askersunds stadsförsamling A I:2 (1781–1791); Västerås Domkyrkoförsamling A I a:3 (1739–1755). Studerade via Arkiv Digital.

²⁶ Västerås rådhusrätt och magistrat, Bouppteckningar, SE/ULA/11731/F III a/14 (1744–1750), Bild 155. Studerad via Riksarkivets digitala bouppteckningsregister.

änkan Sundell ha sökt sig till andra tullarfamiljers närhet, först Sjöstedts och Löngrens och sedan Bergs änka.²⁷ Även om det inte går att komma åt hur hon tänkte, talar omständigheterna i det konkreta fallet samt resultaten i övrigt för att det uppfattades vara en fördel att bo nära mannens kollegor.

En för boendemönstret viktig omständighet var alltså mobiliteten inom yrkesgruppen, en mobilitet som kunde vara beordrad av arbetsgivaren eller påtvingad av yttre omständigheter såsom brand. En annan viktig omständighet var de starka antipatier mot tullare som uppenbarligen fanns i det tidigmoderna Sverige liksom i en del andra länder. Det folk ogillade var att tullarna på ett, som man tyckte, övernitiskt och närgånget vis letade igenom bagage och vagnar för att förhindra insmuggling av varor till städerna. Man trodde uppenbarligen att tullarna utnyttjade situationen för att stjäla. Ännu mer verkar man ha ogillat att den kategori av tullare som kallades besökare (eller visitörer) trängde sig in i människors hem för att kontrollera att de inte olovligen producerade alkoholhaltiga drycker. Det finns många exempel på att människor kastade gläpord som ”tullsnok” eller ännu grövre invektiv efter tulltjänstemän, och det finns även många exempel på att man till och med attackerade tulltjänstemännen med hugg och slag trots att dessa i de flesta fall bara gjorde sitt jobb. Sådana attacker utgjorde ett allvarligt brott som statsmakten försökte stävja, både genom lag och förordning och genom att i tulltjänstemännen inskräpa vikten av ett hövligt och korrekt uppträdande.²⁸ Antipatierna påminner om dem som för inte så länge sedan riktades mot så kallade lapplisor, och attackerna kan liknas vid det som idag kallas våld mot tjänsteman.

I Västerås finner man vid 1700-talets mitt exempel på att folk överöste tullare med okvädinsord. Till exempel överfölls besökare Jöns Westlind av en hustru Susanna som kallade honom rackare och kanalje. Vi känner till incidenten eftersom den togs upp av stadens accisrätt år 1744. Fem år senare tog samma accisrätt upp anklagelser mot en brukspatron Schenström för att han, enligt vad som sades, hade fört in varor i staden utan att betala tull och dessutom hade riktat skällsord mot tjänstemännen. Även fysiska angrepp förekom. År 1760 tog accisrätten upp ett fall som handlade om att en torpare Jonas Jansson hade slagit ut brännvin över besökare Anders Wedberg i samband med att denne försökt beslagta drycken. Åklagaren i fallet var tullöverinspektören och han yrkade på böter för att torparen ”inpracticerat [smugglat in] en förbuden vara och emot Betjenten sig otilbörligen förhållit”. År 1771 utsattes tullskrivare Lars Engwall för ”smädesord och skuffande” i samband med att han försökte få en inresande bonde att stanna sitt lass och betala tull. ”Skuffandet” ledde till att tullskrivaren skadade ena handen.²⁹

²⁷ Askersunds stadsförsamling A I:2 (1781–1791), A I:3 (1791–1795). Studerade via Arkiv Digital.

²⁸ Ågren (2012) s. 87–92; Ågren (2017) s. 31–57; För en språkvetenskaplig diskussion av tillmälen riktade mot tullare, se Erik Falk, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: en historisk talaktsanalys* (Uppsala 2011).

²⁹ Accisrätten i Västerås, F 1744 (inget datum), 1749 (inget datum), 25 september 1760. Riksarkivet i Uppsala; databasen GaW fall 20194.

Illviljan mot tullarna kunde även få negativa effekter för deras familjer just eftersom de ofta bodde nära arbetsplatsen. 1759 behandlade accisrätten i Västerås ett mål som rörde ett fartyg och frågade i sammanhanget två vittnen om någon hade uppfört sig ”oanständigt” mot tullnären Falks hustru. I det nyss nämnda bråket mellan Lars Engwall och en bonde framkom det att Engwalls båda döttrar uppenbarligen befunnit sig i tullhuset när incidenten inträffade. Den yngre dottern hade sett händelserna genom ett fönster och den äldre hade försökt hjälpa fadern.³⁰ Sådana upplevelser bör ha stärkt familjernas känsla av att vara hotade och behöva hålla ihop. Jag har inte sökt igenom accisrättsmaterialet från Askersund på jakt efter sådana meningsyttringar eller attacker, men det är rimligt att tänka sig att de även förkom där.

Det obehag och de hot som arbetet kunde medföra för tulltjänstemannen själv och dennes familj är alltså något som behöver tas med i beräkningen när vi ska förklara varför tullare ofta bodde nära andra tullare. Rädsla för angrepp måste ha varit vanlig och man sökte då stöd hos varandra. När visitationer skulle utföras behövde man vara två för, som en besökare i Örebro sade, det var inte gott att ”bli ensam kvar [efter en visitation], man kan då snart få stryk”.³¹ Om städernas invånare kunde gå så långt att de attackerade tullarna när de var i tjänst, är det inte orimligt att tänka sig att tullarna fruktade påhopp även när de inte var i tjänst. Närhet till kollegor kunde då uppfattas som en form av skydd. Det är i det ljuset man ska se förekomsten av särskilda hus där flera tullare bodde under överinseende av en tullinspektör. I Västerås tycks fastigheten nummer 106, södra kvarteret, ha varit en sådan byggnad. I materialet från Askersund nämns också en sådan byggnad, ”tullbetjäntgården”.³² Även i Örebro fanns det en byggnad av detta slag som låg nära den stora bron över ån.³³ Men som denna studie visar begränsades inte tullarnas ”samboende” till sådana byggnader. Även de som bodde utspridda i andra hus i staden bodde ofta i närheten av en eller flera kollegor, ibland som hyresgäster.

Det vore dock missvisande att bara betona samarbete, samboende och sammanhållning inom tullargruppen och mellan tullarhushållen. För det första finns det många belägg för konflikter tullare emellan, både konflikter av personlig art och mer professionella konflikter som handlade om hur man uppfattade att arbetet skulle utföras. I Västerås bröt till exempel en allvarlig konflikt ut mellan tullöverinspektorn L. Ch. Schough och tulluppsyningsmannen Spornberg 1811, i vilken de offentligt riktade allvarliga anklagelser om förseelser mot varandra.³⁴ För det andra är det viktigt att komma ihåg att det fanns betydande sociala skillnader mellan olika tullarkategorier, skillnader som tog sig uttryck i lönenivåer och

³⁰ Accisrätten i Västerås, 27 september 1759. Riksarkivet i Uppsala; databasen GaW fall 20194, 20575, 20757.

³¹ Accisrätten i Örebro, volym A no. 1 med påskrift ”Accis-Rätts Protokoll 1743, 1745–49, 1763–68, Acta till A.R.P. 1777–87”, 25 oktober 1743. Riksarkivet i Uppsala.

³² Askersunds stadsförsamling A I: 1 (1756–1772), 90. Studerad via Arkiv Digital.

³³ Ågren (2017) s. 95.

³⁴ Accisrätten i Västerås, A 3, 28 oktober 1809. Riksarkivet i Uppsala. Målet fortsatte 1810. Se även Ågren (2012) s. 91.

status. År 1748 tjänade tullinspektoren i Västerås 500 daler, tullskrivarna mellan 120 och 160 daler, utridaren 150 daler, accisskrivaren 100 daler och besökarna 80 daler. I Askersund var lönenivån genomgående lägre, men principen var densamma: tullinspektoren tjänade väsentligt mycket mer än besökarna.³⁵ Dessa löne- och statusskillnader påverkade säkert hur och var man bodde. I Västerås hyrde den nyss nämnde tullöverinspektör Schough bostad av handlanden Nejman i dennes fastighet nummer 43, västra kvarteret. I samma fastighet bodde även handlanden Hagberg. Vi vet att denne Hagberg ägde fastigheten nummer 104, södra kvarteret, som han hyrde ut till tulluppsyningsman Spornberg och före detta faktorn Ihrmarck.³⁶ Schough var alltså granne med sin vedersakares hyresvärd, vilket kan tyda på en socioekonomisk skillnad mellan de två kontrahenterna. Om vi tänker oss att det fanns en horisontell yrkeslojalitet bland alla tullare så utmanades den understundom av en vertikal eller hierarkisk princip som drog näring ur och manifesterade sig i form av status- och löneskillnader.

Det finns även andra exempel på att tulltjänstemän med högre positioner inom yrkeshierarkin snarare bodde granne med högre medlemmar av borgerskapet än med sina underordnade tullarkollegor. Tullskrivare Anders Cederlöf i Askersund bodde till exempel med sin familj i gården nummer 61, där även rådmans-änkan Lindblad och stadsläkare Bring bodde. Det finns också fall som visar att tullare på lägre positioner kunde bo granne med städernas lägre skikt. Besökarna Karl Moberg Adamsson, Anders Bromander Gabrielsson och Johan Engström i Askersund bodde alla nära stadens båtsmän. Även i Västerås förekom det att lägre tullare bodde nära båtsmän, sjömän och trädgårdsdrängar.³⁷ Det är möjligt, och troligt, att socioekonomisk ställning och klasstillhörighet med tiden blev viktigare för var människor bosatte sig än yrke. Annorlunda uttryckt, att man hade samma arbetsgivare och sysslade med likartade saker kan med tiden ha blivit mindre viktigt för var man bodde och vem man identifierade sig med. Denna tolkning är tentativ och behöver underbyggas av fler studier. Den överensstämmer dock med vad Lars Edgren funnit beträffande den sociala ordningen i Malmö under 1700-talet. Dels fanns det ett starkt samband mellan boende och social ställning bland Malmös så kallade civilbetjänte (där tullare ingick), dels verkar viljan att markera sociala distinktioner ha ökat under århundradets lopp.³⁸

Det vore intressant att kunna precisera närmare vad det egentligen innebar att *bo nära varandra*. Vilken verklighet döljer sig bakom det faktum att en person är upptagen på samma sida i husförhörslängden eller står listad under samma fastighetsnummer som en annan person? Man kan tänka sig flera möjligheter. Ett alternativ är att personen i fråga faktiskt ingick i den andra personens hushåll. Ett

³⁵ Personella berättelser 1748, 8, 142–146. Riksarkivet i Stockholm. För Örebro vid samma tid, se Ågren (2012) s. 83.

³⁶ Databasen GaW fall 19475.

³⁷ Askersunds Rådhusrätt och Magistrat, K 2 a: 1, mantalslängder 1804 och 1807. Studerad via Arkiv Digital.

³⁸ Lars Edgren, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*. Studia Historica Lundensia, vol. 34 (Lund 2021) s. 79, 188.

exempel på ett sådant förhållande är tullaren Agardt i Askersund, som åtminstone inledningsvis tycks ha tillhört tullinspektör Ekmans hushåll. Agardt verkar ha varit ogift men hade en son, så han var sannolikt änkling och inneboende. Ett annat alternativ är att personen i fråga hade ett separat hushåll men ändå bodde i samma hus som någon annan. Även här kan Agardt tjäna som exempel. Hans tidigare kollega och ”husbonde” Ekman flyttade efter några år från staden medan Agardt och ”tullnären Ekmans piga” bodde kvar, nu i gården nummer 24 som ägdes av en rådmann Schultz. Det verkar alltså som om Ekmans piga övergått i Agardts tjänst och att han nu uppfattades ha ett eget hushåll men likväl hyrde bostad hos Schultz.³⁹ Ett tredje alternativ är att två (eller flera) vuxna men obesläktade personer hade ett gemensamt hushåll. Ett exempel på denna lösning finns i Örebro år 1764 där två besökare och deras hustrur uppenbarligen bodde tillsammans i ett vindsrum som de hyrde av en järnkrämare.⁴⁰

Att vi känner till det sista boendearrangemanget beror på att det avslöjades i samband med att stadens kämnärsrätt utredde en stöld och var stöldgodset hade gömts. För att reda ut vad det egentligen innebar att bo nära varandra kan detaljerade uppgifter från domböcker vara till mycket stor hjälp, men det är förstås tidsödande att systematiskt samla in sådan information. Ett annat och mer tvärvetenskapligt tillvägagångssätt har utvecklats av Dag Lindström och Göran Tagesson. Här är kombinationen av historiska och arkeologiska källor, inklusive byggnadstekniska analyser, den avgörande nyckeln.⁴¹ Som redan nämnts, tyder deras resultat på att olika former av sammanboende blev allt vanligare under 1700-talets lopp. Även denna studie visar på sammanboendets betydelse och bidrar med en precisering, nämligen att yrke och arbete kan ha påverkat dessa mönster.

Även om det är svårt att i samtliga fall veta vad det innebar att bo nära någon annan, kan vi i alla fall säga något om hur tullarfamiljerna uppfattade ”hemmet”. Inget tyder på att de såg hemmet som en sfär där de var skyddade från utomstående insyn. Att upprätthålla en privat eller till och med intim sfär var för dem otänkbart eftersom de bodde så nära sina i högsta grad publika arbetsplatser, eftersom de bodde så nära in på varandra, och eftersom de bytte arbete och bostad så ofta. Det borgerliga hemidealet syns inte i källmaterialet, och kanske var ”privatliv” inte heller något man eftersträvade. Carl Mikael Wærn-Carlsson har visat att ”hemmet” under denna tid förstods som en plats där man själv och ens egendom var skyddad mot angrepp och skada – inget mer.⁴² Tullarna i denna studie

³⁹ Askersunds stadsförsamling A I: 4 (1796–1800) och A I:5 (1801–1805); Askersunds Rådhusrätt och Magistrat, K 2 a: 1, mantalslängder 1804 och 1807. Studerade via Arkiv Digital.

⁴⁰ Örebro kämnärsrätten A 1 no. 14, 1757–1764. Riksarkivet i Uppsala. Volymen saknar paginering.

⁴¹ Dag Lindström & Göran Tagesson, ”Hus och hushåll i den tidigmoderna staden: Ett metodpaket”, under utgivning i *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*.

⁴² Maria Ågren, Carl Mikael Wærn-Carlsson, Karin Hassan Jansson & Örjan Kardell, ”The Home as a Place for Work”, kapitel i *Gender, Work, and the Transition to Modernity in Northwestern Europe 1720–1880* (bokmanus antaget för publicering). För samma slutsats rörande 1600-talet, se Riitta Laitinen, ”The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth-century Swedish towns”, i Maija Ojala-Fulwood (red.), *Migration and Multi-Ethnic Communities: Mobile People from the Late Middle Ages to the Present* (Oldenbourg 2018) s. 70.

hade nog hållit med: skydd mot angrepp och skada i det dagliga värvet och under dygnsvilan var vad de främst sökte i sitt boende.

Slutsatser

I den här studien har jag riktat sökarljuset mot hur yrkesgrupper valde att bosätta sig i den tidigmoderna svenska staden. Vi vet sedan tidigare att skråhantverkare bodde och verkade i varandras närhet. Rumslig närhet gjorde att de kunde låna redskap och material av varandra samt utbyta information. Det var lätt för någon annan att rycka in om man plötsligt blev sjuk och inte kunde fullborda en beställd produkt i tid. Sammanhållningen mellan skråhantverkare verkar ha varit stark.⁴³ I den här studien har jag istället undersökt tulltjänstemän, en yrkesgrupp som var viktig för den tidigmoderna statens skatteuppbörd och som därför fanns representerad i alla svenska städer. En likhet mellan skråhantverkare och tulltjänstemän var den höga mobiliteten. Hantverkargesäller och tulltjänstemän rörde sig ofta mellan städer och hade behov av att hitta någonstans att bo när de anlände till en ny plats. De kunde inte förlita sig på släktingar och grannar och behövde just därför kollegial hjälp, stöd och solidaritet. Det betyder inte att de aldrig kom i konflikt med varandra, endast att deras behov av hjälp främst riktades mot andra inom samma yrkesgrupp.

Trygghet och ömsesidig hjälp var givetvis något som *alla* människor sökte. Ruth Hedlund betonar i sin studie av 1600-talets Västerås att ingen bodde helt ensam och isolerad, något som säkert hade såväl ekonomiska som sociala orsaker.⁴⁴ Icke desto mindre så fanns det särskilda omständigheter som gjorde att behovet var särskilt accentuerat i tulltjänstemännens fall. Deras arbete innebar kontroll och bevakning av andra människor, en bevakning som kunde upplevas som obehaglig och som därför komplicerade tullarnas möjligheter att etablera goda kontakter i lokalsamhället. Deras arbete skapade distans till vissa människor och därför var det extra viktigt att det också skapade närhet till och sammanhållning med andra människor. Som Jan Lucassen betonar i sin stora studie av arbetslivets historia, har människor ett behov av att samarbeta genom arbete och samarbetet skapar viktiga sociala band som tar sig olika uttryck.⁴⁵ Ett sådant uttryck kan vara att man väljer att bo nära varandra.

Det är därför inte förvånande att yrkesrollen påverkade tulltjänstemännens boende på två olika plan. När det gäller det större mönstret så avgjordes det av

⁴³ Dag Lindström, ”Mästarna och deras gesäller. Stockholm ca 1400–1600”, *Scandia* 54:2 (1988), påpekar att hantverkarhushållen var relativt små och att mästarna själva deltog aktivt i arbetsprocessen. Det gör att man får förutsätta att de kunde ha behov av hjälp ibland, till exempel i samband med sjukdom. Äldre gatunamn indikerar att hantverkare inom ett och samma skrå bodde nära varandra. Nils-Gustaf Stahre et al., *Stockholms Gatunamn* (Stockholm 1983), se till exempel vad som sägs om Köpmangatan (s. 57), Skomakargatan (s. 68), Skräddargränd (s. 68), Prästgatan (s. 63) och Hantverkargatan (s. 99).

⁴⁴ Hedlund (1980) s. 178.

⁴⁵ Jan Lucassen, *The Story of Work: A New History of Humankind* (New Haven 2021) s. 434–435.

var arbetet huvudsakligen behövde utföras, nämligen vid ingångarna till staden. Tullare bodde relativt ofta, men inte alltid, nära dessa ingångar eftersom det var deras uppgift att bevaka vad in- och utresande förde med sig. I de undersökta städerna ser man att det ofta fanns ett kluster av tullarfamiljer nära varje tullplats, snarare än ett samlat bostadsområde för alla tullare. När det gäller det mer fin-korniga mönstret så avgjordes det i stället av tullarnas sociala behov av att bo nära varandra. Även om det inte alltid går att belägga alla vardagliga praktiker i detalj så talar studien för att tullare delade hushåll med varandra, var hyresgäster hos varandra, tipsade varandra om var det fanns lediga rum, tillsammans flyttade mellan städer, och förmedlade information och tjänster till varandra. Närheten till arbetskamrater, före detta arbetskamrater eller makens arbetskamrater är ett så markant inslag i tullarfamiljernas boendemönster att det inte kan bero på slumpen. Vi måste istället tänka oss att det låg medvetna val bakom, val som i sin tur vittnar om starka sociala nätverk. Studien handlar förvisso bara om Västerås och Askersund men i dessa städer arbetade tullare som kommit dit från bland annat Skåne, Jämtland och Finland och som sedan flyttade vidare till andra platser, inte minst Stockholm. Vi får därför tänka oss att tullarna genom sina arbets- och boendepraktiker ingick i rikstäckande sociala nätverk som var avgörande både för deras liv och för stadgan i det tidigmoderna svenska samhället.

Bilaga 1.

Studerade tulltjänstemän, verksamma i Askersund eller Västerås under 1700-talets andra hälft

Namn	Födelseår
ASKERSUND	
Petter Wadström	1740 (?)
Karl Berg	1726
Erik Brun	1722
Anders Cederhvarf	1699
Olof Anders Dahlstedt	1725
Fredrik Grönvall	1719
Abraham Nubb	1714
Karl Törnqvist	1716
Georg Vahlenberg	1693
Sven Vennerberg	1726
Anders Berg Karlsson	1754
Sven Berg Isaksson	1748
Karl Wilhelm Berger	1769
Lars Anders Morell	1730
Olof Morell	1766
Peter Vibom Hindriksson	1758
Johan Lemon	1727
Jakob Löngren	1741
Jonas Sjöstedt	1753
Per Söderholm	1728
Jonas Wennerberg	1759
Adam Bolin	1743

Karl Moberg Adamsson	1767
Anders Bromander Gabrielsson	1768
Anders Hammarlund	1744
Isak Karström	1744
Christoffer Rungren	1762
Sven Ekman	1752
Johan Engström	1767
Erik Widlund	1754
Anders Cederlöf	1771
Agardt	1770

VÄSTERÅS

Eric Ryman	1697
Carl Ryman	1741
Carl Gråberg	1705
Johan Groth	1718
Jan Wittberg	1718
Carl Adam Widman	1708
Peter Gallijn	1706
Eucarius Trossander	okänt
Henric Groth	1686
Johan Peter Forsman	1728
Salomon Forsman	okänt
Olof Dalin	okänt
Johan Brun	1726
Anders Svedin	okänt
Anders Tunfors	1724

Carl Swartz	okänt
Johan Fernström	1719
Nils Fernsten	1721
Erik Berg	1694
Lars Beckelund	1724
Olof Sellström	1710
Abraham Barck	1715
Jacob Jacobsson	okänt
Olof Widström	1685
Lars Westman	okänt
Peter Swan	1731
Eric Juliin	1708
Carl Amurin	1733
Anders Hierpe	1723
Olof Wallberg	1726
Anders Lundell	1687
Lars Engwall	1716

